

DÉVÉNYI ANNA

Három az egyben?

A miniszterelnök, a párt és a kultuszminiszter nemzetnevelés-narratívái hatalomtechnikai szempontú megfigyelések¹

A „nemzetnevelés” mint az 1930-as évek magyar oktatáspolitikájának hívószava, ellentétben az 1920-as éveket meghatározó „kultúrfölény”, illetve „neonacionalizmus” fogalmakkal, mára jóformán feledésbe merült. Bár a *Pedagógiai Lexikon*ban találunk ilyen szócikket,² és itt-ott felbukkan a történeti szakirodalomban is,³ a fogalom lényegében a II. világháború vége óta süllyesztőbe került. Ha a szóalak nem is, jelentéstartalma(i) – változó intenzitással és hangsúlyokkal – napjainkig tovább él(nek) a pedagógiai és a politikai diskurzusokban. A kifejezés értelmezése azonban hazai „fénykorában”, az 1930-as években sem tűnik egységesnek.⁴ Egyfelől megjelent Gömbös Gyula nemzeti egységet és „új ember-típust” vizionáló beszédeiben, valamint pártpolitikájában, elsősorban Béli Béla, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) propagandaosztályának vezetője és Marton Béla, a párt főtitkára szövegeiben. Ezekben egy nacionalista diktatúra társadalmi bázisának megteremtéséről van szó. Másfelől gyakran használta, sőt kultúrpolitikája kulcsfogalmává tette azt Gömbös kultuszminisztere, a tudós Hóman Bálint is. Mit jelent hát ez a fogalom? Diktatórikus törekvések fedőneve vagy okosan átgondolt, modern, nemzeti értékekre fókuszáló művelődéspolitikai koncepció? Találhatók-e eltérő szemantikai mezők a pártpolitika és a művelődéspolitikai fogalomhasználata között, vagy közös, egységes és tudatos társadalompolitikai programnak tekinthetjük ezeket? A kérdést politikatudományi nézőpontból vizsgálva hatalomtechnikai eszközökre bukkanhatunk.

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja (Bolyai+ Ösztöndíj) támogatásával készült.

² MÉSZÁROS István, *Nemzetnevelés = Pedagógiai Lexikon*, II., főszerk. BÁTHORY Zoltán – FALUS Iván, Keraban, Budapest, 1997, 567–568.

³ Mészáros István az 1990-es években megjelent tanulmányaiban Teleki Pál, Széchenyi István és Márai Sándor nemzetnevelés-koncepcióit vizsgálta, Imre Sándor életműve kapcsán Kőte Sándor és Ronkoviczné Faragó Eszter foglalkozott a témával, Hóman Bálint művelődéspolitikáját vizsgálva Ujváry Gábor, Gömbös esetében Vonyó József munkáiban találkozhatunk e fogalommal.

⁴ Magyarországon a 20. század első felében a nemzetnevelés fogalmát, helyesebben a szót magát több neveléstudós, pedagógus és politikus, valamint publicista használta, de csak kevesen fejtették ki, miként értelmezik annak tartalmát, akár direkt, akár indirekt formában. E tekintetben érdemes megemlíteni Teleki Pál, Makkai Sándor, Márai Sándor és Imre Sándor nevét. A nemzetnevelés szóalakat nemigen, de rokon értelmű fogalmakat és főleg tartalmakat használt Széchenyi István, Eötvös József, Kornis Gyula, Klebelsberg Kuno, sőt II. József nyelvrendelete óta szinte minden hazai neveléssel, oktatáspolitikával foglalkozó tudós és szakember.

A MINISZTERELNÖK

Gömbös Gyula beszédeiben és cikkeiben a nemzetnevelés fogalmát többnyire az „új típusú magyar ember,” az „új generáció” kinevelésének szükségességéről szólva említette.⁵ Már kormányprogramjában, a Nemzeti Munkatervben is önálló pontot szentelt az ügynek.⁶ Gömbös retorikájában, fogalmi hálójában a nemzetnevelés gyakran felbukkanó fogalma azonban nem központi, elsődleges szervező funkciót töltött be, hanem a „cél-jellegű” hívószavakhoz kapcsolt „eszköz-jellegű” fogalom volt. A miniszterelnök legfontosabb ilyen „cél-jellegű” hívószava az általa gyakran ideológiaként aposztrofált „nemzeti öncélúság” volt. Ez egyszerre jelentett egyfajta habitust – ami a nemzetet magát, illetve a nemzet haladását tekinti mindennél fontosabbnak⁷ – és az ennek érdekében kitűzött politikai célokat, lényegében Gömbös programját. Utóbbi érdeemben nem sokat változott az 1920-as években megfogalmazott fajvédő programhoz képest.⁸ Megvalósításához Gömbös erősen centralizált hatalomgyakorlást tartott szükségesnek.⁹

A gömbösi politika sikerének alapvető feltétele volt, hogy a „nemzeti öncélúság” gondolata az egész társadalom sajátja legyen, vagyis e tekintetben egység jöjjön létre. Így kapcsolódik a „nemzeti öncélúsághoz” nagyon szorosan a „nemzeti egység” fogalma. A „nemzeti egység” alatt a társadalmi ellentétek, osztály-ellentétek, gazdasági és szociális, politikai ellentétek, felekezeti és nemzetiségi ellentétek felszámolása értendő, és – elsősorban – a nemzet tagjainak ideológiai egysége, gondolkodásának és célkitűzéseinek azonossága. Az így definiált „nemzeti egység” a legkevésbé sem absztrakt fogalom. Ahogy arra Vonyó József rámutat, a gömbösi logika szerint a „nemzeti egységet” a Nemzeti Egység Pártja testesíti meg. Azaz feltételezi, hogy mindenki, aki a magyar nemzethez tartozik, előbb vagy utóbb a párt tagja lesz. A kauzalitás értelemszerűen megfordítva is konkrét: aki nem tagja a pártnak, az kizárja magát a nemzetből.¹⁰ A nemzetnevelés a gömbösi politika fogalmi hálójában a „nemzeti öncélúság” társadalmi elfogadtatásának eszköze: a „nemzeti egység” megvalósulása érdekében végzett tervszerű és tudatos nevelő munka.

⁵ Gömbös beszéde NEMZETNEVELÉS zászolóbontó nagygyűlésén (1933) = GÖMBÖS Gyula, *Válogatott politikai beszédek és írások*, szerk. VONYÓ József, Osiris, Budapest, 2004, 504; Gömbös beszéde NEMZETNEVELÉS fővárosi zászolóbontó nagygyűlésén (1935) = Uo., 675.

⁶ „A nemzetnevelés ügyét elsőrendű feladatunknak tekintjük. Kötelességünknek tekintjük az uralkodó lelki válság leküzdését, a nemzet lelki újjászületésének előmozdítását és az egységes magyar világnézet kialakítását” (Nemzeti Munkaterv 85. pont = VONYÓ József, *Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai 1932–1939*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 1998, 50–51).

⁷ Lásd erről még VONYÓ József, *Gömbös Gyula és a hatalom*, Kronosz, Pécs, 2018, 544; Gömbös Gyula miniszterelnöki bemutatkozó beszéde a felsőházban = GÖMBÖS, I. m., 443.

⁸ VONYÓ József, *Gömbös kormánypártjának ideológiája és programja*, Századok 2011/1., 6–7, 12; GYURGYÁK János, *Magyar fajvédők*, Osiris, Budapest, 2012, 126–130.

⁹ Bővebben lásd erről VONYÓ József, *Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa = A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 247–262.

¹⁰ VONYÓ, *Gömbös Gyula és a hatalom*, 547.

A PÁRT

Arra, hogy milyen módon kívánták kinevelni a Gömbös által emlegetett új generációt, elsősorban Béldi Béla¹¹ programadó írásaiból következtethetünk. Az 1935-ben, a Gömbös pressziójára idő előtt lezajlott parlamenti választásokon aratott győzelem után – amely a miniszterelnöknek végre meghozta a tényleges parlamenti többséget – úgy tűnt, végre elérkezett az ideje az állami élet átszervezésének.¹² Ekkor jelentette meg a NEP propagandafőnöke a Nemzeti Figyelőben koncepciózus cikksorozatát *Nemzetszervezés*¹³ és *Nemzetirányítás*¹⁴ címmel. Béldi a korszakban divatos politikai nézetek, eszmék demagóg és leegyszerűsítő változataiból táplálkozik, a liberalizmus csődjét követő, Európa-szerte kibontakozó „új korszellemhez” való igazodásra buzdít. A *Nemzetszervezés* az ennek megfelelő új gazdasági, társadalmi és politikai intézményrendszereket mutatja be. Az államra vonatkozóan egy erősen centralizált struktúrát vázolt fel, korporatív alapon szervezett, érdemi jogszabályalkotást nem végző parlamenttel. A társadalomról pedig mint „horizontálisan” és „vertikálisan” is megszervezett közösségről vizionált. A vertikális tengelyt az érdekképviseltek (korporációk) jelentenék, a horizontális szervezés viszont lényegében a Nemzeti Egység Pártjával egyenlő, amely nem hagyományos politikai intézmény, hanem a társadalom egészének életét szervezi egységbe. A *Nemzetirányításban* a mindezek kialakításához szükséges, mindezt előkészítő világnézeti-ideológiai átnevelő hadjárat részleteit ismerteti. Béldi szavaival a „nemzetirányítás eszköze egy szóban összefoglalva: a propaganda. A propaganda látszólag rendkívül differenciált, végeredményben azonban csak a kivitelezési eszközök lehetnek – természetszerűleg – különbözők. Maga a propaganda egyetlen lényeges tartalmi elemmel bír és ez: a nevelés.”¹⁵ Méghozzá a nemzetnevelés. Külön foglalkozott ennek iskolai és iskolán kívüli területeivel, utóbbival kapcsolatban megállapította, hogy „az iskolán kívüli nemzetnevelés feladata ma majdnem a nemzetirányítás egész jelentőségét magában foglalja!”¹⁶ Ennek kisebbik részét – újon-

¹¹ Béldi Béla Gömbös egyik közeli munkatársa volt, akit a szakirodalom Gömbös pártjának „ideológusaként” is szokott aposztrofálni, s aki 1934-től a Nemzeti Egység Pártja Propagandaosztályának volt a vezetője.

¹² Lásd erről VONYÓ, *Gömbös Gyula és a hatalom*, 409–422.

¹³ Nemzeti Figyelő 1935. október 27. november 3., 10., 17., 24., december 1. Különlenyomat formájában BÉLDI Béla, *Nemzetszervezés*, Stádium, Budapest, 1936.

¹⁴ Nemzeti Figyelő 1935. augusztus 11., 18., 25. és szeptember 1. Különlenyomat formájában BÉLDI Béla, *Nemzetirányítás*, Stádium, Budapest, 1935. A forrást bevezető tanulmánnyal ellátva publikálta VONYÓ József, *Egy nemzetnevelési koncepció Magyarországon, Béldi Béla: Nemzetirányítás, forrásközlés = Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*, szerk. FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József, University Press, Pécs, 2000, 657–674.

¹⁵ BÉLDI, *Nemzetirányítás*, 10–13. Kiemelések az eredetiben. A hozzávetőleg egy ív terjedelmű, nem igazán részletgazdag, gyakran jelszószerű és felszínes, érveket, adatokat (tényeket), hivatkozásokat, magyarázatokat mellőző, egyértelműen propagandisztikus célokat szolgáló szöveg egyáltalán nem tekinthető eredetinek. Ehelyett – hasonlóan Gömbös politikai „ideológiájához” – a korszakban közismert (ha tetszik, divatos) nevelési koncepciók elemeit kifordítva, eltorzítva használta fel saját, illetve pártja és vezére igényeire igazítva.

¹⁶ BÉLDI, *Nemzetirányítás*, 21. Kiemelés az eredetiben.

nan felállítandó központi hivatalok által vezérelt – állami feladatként, nagyobbik részét azonban a „társadalom önnevelő tevékenységeként” határozta meg. Utóbbi paradox módon egyet jelentett a Nemzeti Egység Pártja (amit szívesebben nevezett Mozgalomnak) egész társadalmat bekebelező megszervezésével.¹⁷

Ennek végrehajtását Gömbös egy másik bizalmas munkatársára, Marton Bélára,¹⁸ a NEP ügyvezető főtitkárára bízta. A nemzetnevelés gyakorlati megvalósítására vonatkozó terveket, elképzeléseket a Nemzeti Egység Pártja átszervezésével és működésével kapcsolatos iratokból ismerhetjük meg, melyek jelentős részét Marton fogalmazta. Elsősorban a NEP ún. „társadalmi tevékenységét” (szintén 1935-ben) útjára indító körlevelek és útmutatók tartoznak ide.¹⁹ A Társadalmi Tevékenység programjának lényege, hogy a NEP helyi szervezeteinek – központi pártutasítások szerint – minél hamarabb fel kellett állítania a Társadalmi Tevékenység öt csoportját: a jóléti tevékenységet folytató női csoportot, a testedzési és utánpótlás-nevelő feladatokat ellátó ifjúsági csoportot, a kulturális tevékenységet folytató népművelési csoportot, a gazdasági csoportot és a nemzeti egység ideológiáját terjesztő propagandacsoportot, melyek a hagyományos, autonóm társadalmi szervezeteket (egyesületeket, olvasóköroket, alapítványokat, dalárdákat stb.) a közéletből kiszorítva, kizárólagosságra tartottak igényt a társadalmi élet irányításában.²⁰ Béldi Béla „elméleti” munkája és Marton Béla gyakorlati megvalósításra vonatkozó tervei szerint, a nemzetnevelés lényegét tekintve politikai-ideológiai propaganda, mozgósítási kampány.

A KULTUSZMINISZTER

Béldi Béla programja értelmében a nemzetnevelésből az államra eső feladatok ellátása elsősorban a kultusztárca reszortja lett volna. Lássuk, eleget tett-e ennek a minisztériumot vezető Hóman Bálint, vagy egy ettől eltérő, önálló koncepciót követett?

Az 1920-as években Klebelsberg iskolapolitikája az oktatásügy immanens funkcióit meghagyva jelölte ki az ágazat hatókörét és céljait, fejlesztési koncepcióját, ami alapvetően a bethleni társadalom- és belpolitika célkitűzéseéhez illeszkedett.²¹ Hóman és Klebelsberg oktatáspolitikája között sok kontinuum elem is megfigyelhető. Talán ebből is fakad, hogy elsőre nem annyira a szemlélet

¹⁷ Uo., 27.

¹⁸ Marton Béla már az ellenforradalmi szervezkedések idején is Gömbös hű társa és segítője volt. 1932-től 1936 decemberéig a NEP ügyvezető főtitkára, a pártszervezés irányítója.

¹⁹ VONYÓ, Gömbös pártja, 44–49. dokumentumok.

²⁰ A NEP országos központjának 45/1935. sz. körlevele (1935. július) = VONYÓ, Gömbös pártja, 40. dokumentum, 243.

²¹ UJVÁRY GÁBOR, Bethlen István és Klebelsberg Kuno kapcsolata = Gróf Bethlen István és kora, szerk. NAGY Zselyke, Osiris, Budapest, 2014, 121–136.

és a célkitűzések, mint inkább a vezéreltség különbözősége a szembeötlő. Sok esetben éppen a „hogyan” vizsgálata fedi fel és teszi érthetővé a „mit” kérdését is.

Hóman egységes, komplex társadalom-, illetve művelődéspolitikai koncepcióban gondolkodott, a művelődéspolitikai tevékenységek és intézmények összehangolt, tervszerű irányításában, mely egy közös (nemzeti) szellemiséget hordoz és egy viszonylag körülhatárolható cél felé mutat. Ugyanakkor Hóman a művelődéspolitikájának egészét általában nem nevezte nemzetnevelésnek, e szóval inkább egy szűkebb területet illetett ezen belül: az érintettek (gyerekek vagy felnőttek) szemléletének, jellemének, világnézetének formálását tudatosan elősegítő tevékenységek körét a közoktatásban és az iskolán kívüli színtereken, a társadalmi szervezetek, felnőtt népművelődési szervezetek és művelődési intézmények (múzeumok, színházak, könyvtárak, egyetemek stb.) tevékenységében. Intézkedései, jogszabály-alkotói tevékenysége során rendre hivatkozott a nemzetnevelés érdekeire, céljaira. Ezekből az utalásokból kirajzolódik, hogy a nemzetnevelést az iskolai oktatásban elsősorban erkölcsi (valláserkölcsi) és jellemnevelésnek tekintette, mely a tananyag kiválasztásában és a módszerekben is megnyilvánul. Jelenti továbbá a „nemzeti”, illetve nemzetismereti tárgyak középpontba állítását, a hazafias, az állampolgári és a társadalmi nevelést, valamint fontos része az egészségnevelés és a testnevelés is.²² Megvalósítása érdekében szükségesnek látta a különböző iskolaszintek és típusok egységes rendszerét, egymást támogató működését, egységes irányítását és szakmai felügyeletét.²³

Hóman első komoly miniszteri intézkedése a középiskolák szervezeti (majd ehhez kapcsolódva később tantervi) reformja volt,²⁴ melyek során alkalma nyílt érvényesíteni nemzetnevelési elképzeléseit. Az itt tetten érhető koncepció érvényesült az oktatásigazgatási reformban,²⁵ a gyakorlati középiskolák felállításában²⁶ és ez került bevezetésre a népiskola²⁷ és a népművelés²⁸ területén is.

22 UJVÁRY Gábor, *Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint oktatáspolitikája = A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 106; TÖKÉCZKI László, *Hóman Bálint művelődési és művelődéspolitikai eszményei*, Protestáns Szemle 1995/2., 115–116; vö. *Hóman Bálint beszéde a Képviselőházban a gyakorlati középiskoláról szóló törvény vitáján* (1938. március 21.) = HÓMAN Bálint, *Művelődéspolitikai*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 255; *Hóman felszólalása a Képviselőházban a középiskolai törvény vitáján* (1934. április 14.) = *Képviselőházi Napló*, 1931–1936, XXI. kötet, 236–244; *Az 1934. XI. tc. miniszteri indoklása = Corpus Juris Hungarici. 1934. évi törvények*, Franklin Társulat, Budapest, 1935, 84.

23 *A magyar királyi vallás és közoktatásügyi miniszter 3501–1936. eln. sz. rendelete az 1935:VI. tc. végrehajtási utasításának kötelező beszerzése tárgyában*, Hivatalos Közlöny 1936. június 15., 200–201.

24 *1934. évi XI. tc. a középiskoláról*, valamint az ehhez kapcsolódó végrehajtási utasítás (VKM 32.400/936. V. 1. sz. rendelete), tanterv (VKM 109.646/1938. IX. sz. rendelete) és tantervi utasítások (109.646/1938 IX. sz. rendelete és VKM 133.848/1939 IX. ü. o. sz. rendelete).

25 *1935. évi VI. tc. a közoktatásügyi igazgatásról és végrehajtási utasítása* (VKM 3.500/936. eln. sz. rendelete).

26 *1938. évi XIII. tc. a gyakorlati irányú középiskolákról*; *1938. XIV. tc. a tanítóképzésről*.

27 *Utasítás az 1935. évi VI. tc. 14. §-a alapján a népoktatási intézetek tanulmányi ellenőrzésével megbízott körzeti iskolafelügyelők és a kir. tanfelügyelői hivatalok iskolalátogató tagjai részére*, kiadta a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter 7000/1935 elnöki. számú rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935.

28 *A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 76.800/1933. VII. a. számú rendelete az iskolán kívüli népművelés újabb irányelvei tárgyában*, Hivatalos Közlöny 1934. február 15., 32–35.

A mindezek kapcsán kiadott, az iskolai élet, a tanulók és a tanárok tevékenységének minden részletét aprólékosan szabályozó jogszabályok (tantervek, utasítások, rendtartások stb.) nagy hangsúlyt fektettek „a nevelés és tanítás egységes szellemének” garanciáira, valamint a nevelési elvek és értékek egységes érvényesítésére, és az érvényesítés ellenőrizhetőségére.

Mindezekből világosan látszik, hogy Hóman az iskola (távlatokban pedig a nemzet) ideológiai egységét tervszerűen, felülről irányítva, precíz utasításokkal látta garantálhatónak. Ahogy Gömbös vezéri attitűdjében meghatározó elem, hogy ő az a kiválasztott vezető, aki egyedül tudja, érzi, merre kell vezetnie a magyarságot,²⁹ Hóman sem bízott a „nemzetnevelőkben” annyira, hogy a politika által kitűzött célok megvalósításához extremitásba hajlóan aprólékos útmutatást ne adjon. Jól példázza ezt a Hóman-féle 1938-as középiskolai tantervhez kiadott, a gimnáziumok nevelési és oktatási célkitűzéseit általánosságban (tehát nem tantárgyanként) meghatározó úgynevezett általános tantervi utasítás, mely 232 oldalon igazította el a pedagógusokat.³⁰ Ugyanez a dokumentum a Klebelsberg által kiadott 1924-es tantervhez mindössze 21 oldal terjedelmű volt.³¹ Hóman az addig meglehetősen nagy szakmai autonómiát élvező tanárokat – a tanterv és az utasítások szellemét követő – órávázlatok írására is kötelezte, melyeket a szintén Hóman által megreformált, erősen központosított iskolafelügyelet ellenőrizhetett.³²

A miniszter ezen intézkedésektől azt várta, hogy az iskolarendszer hatékony és eredményes lesz, és ténylegesen azokat a célokat szolgálja, amelyeket az állami művelődéspolitikai, a gazdaságpolitikai és általában a nemzetpolitikai számára kitűzött. Az erkölcsi nevelés, a nemzeti tudat megerősítése, a nemzethű, értékes munkájával a közösséget szolgáló állampolgárok nevelése mellett fontos célként jelent meg reformjaiban a tömeges (elsősorban az értelmiséget sújtó) munkanélküliség kezelése, a szakemberképzés és a munkaerőpiaci igények összehangolása – a kormányzat társadalompolitikai célkitűzéseinek szem előtt tartásával.³³ Hóman intézkedései tehát a közoktatást régóta feszítő problémákra

²⁹ Gömbös vezéri igényeiről és habitusáról bővebben VONYÓ, *Gömbös Gyula és a hatalom*, 464–480.

³⁰ *Általános utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez*. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi május hó 2-án kelt 133.848/1939 IX. ü.o. sz. rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939.

³¹ *Utasítások a középiskolák (gimnáziumok, reálgimnáziumok, reáliskolák) tantervéhez*. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1927. évi november hó 11-én kelt 70640. sz. rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.

³² *Utasítás a közoktatásügyi igazgatásról szóló 1935. évi VI. tc. végrehajtására*. Kiadja a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 3.500/936. elnöki számú rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936, 31. A keret jellegű törvényről és a hozzá kapcsolódó rendeletekről, az ezekből kirajzolódó oktatáspolitikai szándékokról rendkívül részletes monográfiát jelentetett meg NAGY Péter Tibor, *A magyar oktatás második államosi-tása*, Educatio, Budapest, 1992.

³³ Az oktatásügyi társadalompolitikai vetületeiről lásd bővebben DÉVÉNYI Anna, *A középfokú oktatás társadalompolitikai vetületei a Horthy-korszakban*, Századok 2020/1., 81–106.

is igyekeztek szakszerű válaszokat adni. A tartalmi és a szervezeti újításokat egyaránt komoly, számos szakember bevonásával zajló tudományos és gyakorlati előkészítő munka előzte meg. Rengeteg statisztikai felmérést, jelentést, térképet stb. készítettett a szükségletek és a várható hatások felmérésére,³⁴ a reformokat számos ankét, konferencia, tanácskozás előzte meg, a szakértők legszélesebb körének bevonásával.³⁵ A tantervi módosításokat többször készítette elő néhány kísérleti osztályban vagy iskolában végzett próba a tapasztalatok gyűjtése érdekében. A mindennapos testnevelés bevezetése például vesszőparipája volt Hómannak, de a várható nehézségek miatt először hat iskolában tesztelték.³⁶ Nem csak a jogszabályok végrehajtása, azok előkészítése is alapos és tervszerű volt.

Hóman iskolapolitikája egy olyan generáció kinevelését célozta, melynek tagjai ismerik és szeretik hazájukat, készek érte áldozatokat hozni, egész életük természetes értelmének a hazáért végzett munkát tekintik. Az államhoz (és annak vezetőihez), mint a nemzet érdekeit képviselő, a gyakorlatban érvényesítő intézményhez, lojálisak és engedelmesekek. A hazaszeretet és a vallás, a keresztény értékek adnak morális alapot és erőt az így felnövekvő generációnak a nemzet sorsának előmozdítására, a fennálló krízisből való kilábalásra. Ez a közös cél – Hóman Bálint szerint – összefogásra serkent és egységet eredményez a társadalomban, ami a cél elérésének, a sikernek is záloga.³⁷

Ezekkel a nevelési célkitűzésekkel azonban az 1920-as évek, vagy akár a dualizmus korának oktatáspolitikája is azonosulhatott. Hóman nevelési eszményének elsősorban nem a tartalma jelentette az újdonságot, hanem az a (túlvezérelt) rendszer, ami az „új embert” kineveli. A tanároknak szóló, a tanítás tartalmaira és módjára vonatkozó előírásokból, terjedelmükből, részletességükből, stílusukból az derül ki, hogy a hómani oktatáspolitikai szükségét érezte annak, hogy szándékait a legapróbb részletekig egyértelművé tegye a megvalósításukra hivatott szakemberek előtt. Mégpedig azért, mert úgy ítélte meg, hogy ezzel valami gyökeresen új kezdődik a közoktatásban, amire meg kell tanítani az abban résztvevőket. Ezért utasította vissza az Országos Közoktatási Tanács azon javaslatát is, hogy a tantervek és utasítások megalkotásakor a klebelsbergi

³⁴ Az oktatásigazgatási reform előkészítési munkálataival kapcsolatos eredményeket saját nevének közre is adta HÓMAN Bálint, *A közoktatásügyi igazgatás újjászervezése*, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1935.

³⁵ Az 1934. évi középiskolai reform előkészítő tárgyalásairól és egyeztetéseiről ad közre kötetnyi válogatást ANTALL József, *Az 1934. évi középiskolai reform – a törvényjavaslat előkészítése és vitája*, Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1986.

³⁶ Végül heti négy délelőtti testnevelés és a felső tagozatban két „sportdelután” került a fiúk tantervébe, a lányokéba pedig heti három tornaóra. *Az Országos Közoktatási Tanács (OKT) 1933. december 5-i és 1934. január 27-i ülésének jegyzőkönyvei = OKT jegyzőkönyvek, 1933–1934*. Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Különgyűjteménye (PKM K); *Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára*. Kiadta a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. évi május hó 25-én kelt 109.646/1938. IX. sz. rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 10–11.

³⁷ Lásd erről bővebben DÉVÉNYI Anna, *Nemzetnevelés – oktatáspolitikai válasz a Trianon-krízisre = Trianon és a magyar felsőoktatás*, I., szerk. UJVÁRY Gábor, VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2018, 307–332.

dokumentumokat használják kiindulópontnak: „A miniszter az új törvénnyel új irányokat akar megteremteni a középiskolában, éppen ezért nem a régi, egyébként bevált utasításokra, hanem az új elgondolásoknak megfelelő utasításokra van szükség”.³⁸

HÁROM VAGY EGY?

Gömbös, Béldi és Marton nézeteinek egy koncepcióként való értelmezését több tényező is alátámasztja, amint arra korábban Vonyó József is rámutatott.³⁹ Ilyen a közöttük fennálló szoros bizalmi viszony és tartós munkakapcsolat, a közös eszmei gyökerek és tapasztalatok, valamint az a speciális helyzet, hogy Gömbös miniszterelnökként tervei közül sok mindent nem mondhatott ki nyíltan, mert az a kormányzó vagy a parlamentben 1935-ig túlsúlyban lévő Bethlen-hívek ellenkezését váltotta volna ki. Emiatt a kormányfő Martont és Béldit saját hívei felé „szócsökként” is használta. „Mindezek alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy Béldi és Marton nézetei, tettei Gömbös törekvéseit is tükrözik.”⁴⁰ Gömbös miniszterelnöki kommunikációjára nagyon is jellemző, hogy szándékait eufemizáló fogalmakkal leplezte, lehetőséget hagyva azok többes értelmezésére. Így a politikai, társadalmi és gazdasági hatalmi pozíciókat uraló mérsékeltbb elit felé mutatott visszafogottsággal együtt rendre „kikacsinthatott” a jelentős társadalmi bázissal rendelkező szélsőjobboldali, radikálisabb fajvédő tábor irányába is.⁴¹

Hóman Bálint beszédei, írásai és a kultuszminiszteri tevékenységéhez köthető szövegek más értelmezési lehetőségeket nyernek a gömbösi szövegekkel párhuzamba állítva. Gömbös (miniszterelnöki) beszédmódja a fentiek értelmében ugyanis olyan metanyelv, amely sajátos értelmezést, dekódolást igényel. Ezáltal válnak érthetővé az egyes fogalmak is, például maga a „nemzetnevelés,” vagy a „nemzeti öncélúság,” a „fajvédelem,” a „nemzeti egység”.⁴² Amennyiben Hóman Bálint is ezt a metanyelvet használta, akkor a hozzá kapcsolódó szöve-

³⁸ OKT 1935. március 27-i ülésének jegyzőkönyve = OKT jegyzőkönyvek, 1934–1935. PKM K

³⁹ Vonyó József, *Jobboldali radikálisok Magyarországon 1919–1944*, Kronosz, Pécs, 2012, 145–146.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ez a nyelvi stratégia többek között az antiszemita program elfedésére, illetve elfeledtetésére szolgált, amire a kormányzati pozíció stabilitása és a nagytőke bizalmának megnyerése érdekében is szükség volt (Vonyó, *Gömbös Gyula és a hatalom*, 345).

⁴² Hasonló metanyelvi szintek dekódolása a szocialista államokban, különösen a pártok működése kapcsán keletkezett szövegek esetében mára evidens kutatói magatartássá vált. Lásd például Ó. Kovács József, *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*, Korall, Budapest, 2012, 19; BÁNKUTI GÁBOR, *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*, L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – ÁBTL, Budapest, 2011, 8–9; állambiztonsági vonatkozásban legújabban SLACHTA KRISZTINA, „Rokonlátogatók”. *A magyarországi németek kapcsolatainak állambiztonsági ellenőrzése. Egy ellenségkép története*, Kronosz, Pécs, 2020.

geket is ilyen pretextusoknak kell tekintenünk, amelyek dekódolásához a „gömbösi szemantika” ad kulcsot.

A nyilvánosan ki nem mondott gömbösi politikai szándékok felől szemlélve a miniszterelnök (és Béldi, Marton), valamint Hóman nemzetneveléssel kapcsolatos programját, feltárul az ezek közötti lényegi összhang. A hómani nemzetnevelés iskoláiban képzett diákok jelleme, magatartása – a tantervi elvárások szerint – kísértetiesen hasonlít a Gömbös beszédeiből kirajzolódó „új típusú magyar emberhez”. A tekintélytisztelő, engedelmes, a nemzet érdekeinek alárendelődő, erkölcsös, fegyelmezett, kötelességtudó, áldozatkész magyarok felnevelése, és a nemzetnevelés útján kialakítandó egységes „nemzeti” világnézet konkrét célra irányul: az ország gazdasági-politikai erejének növelésére és a hatalom koncentrációjára a revízió érdekében. Nyilvánvaló, hogy ez a cél nem a gömbösi politika sajátja, hanem – különböző hangsúlyokkal ugyan, de – az egész korszak „szelleme”. Ahogy Hóman esetében, itt is fontos rámutatni, hogy e politika megértésének kulcsa nem a „mit”, hanem a „hogyan” kérdésében rejlik. Ez a „hogyan” – a vezéri hatalom kiépítése, a politikai intézmények átalakítása – ugyanis Gömbösnél „öncél” is volt.

A hómani oktatáspolitikai nemzetnevelés-koncepcióját ily módon dekódolva megállapítható, hogy az ebben a tekintetben nem bizonyult autonómnak, ugyanaz a nemzetmentő küldetéstudat jellemezte, ami Gömbös nemzetpolitikáját is. Mondhatnánk, hogy ez nem meglepő, hiszen egy szorosan összetartozó politikai körről, egy párt, Hóman és Gömbös esetében egy kormány tagjairól, ráadásul bizalmas viszonyban lévő barátokról van szó. Csakhogy „szereplőink” eltérő pozíciója, mozgásteret, illetve intellektusa és habitusa igencsak különböző beszédmódokat eredményezett, amelyek jóformán elfedik ezt a metanyelvi összhangot. A politikusok nemzetnevelés-értelmezéseinek módszeres feltárása, felfejtése azonban azt mutatja, hogy legyen bár fényévnyi a távolság a kidolgozottság, a stílus, az elképzelések realitása stb. tekintetében, Béldi Béla, Marton Béla és Hóman Bálint nemzetnevelési elképzelései végső soron egyaránt a Gömbös Gyula által meghatározott politikai célokat szolgálták. Hómannal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy ez az irány Gömbös halála után sem változott meg művelődéspolitikájában.

A lényegi összhang és a markáns eltérések ilyen együttese a politikatudomány számára nem ismeretlen jelenség. Az ún. közpolitikai elemzés (*Policy Analysis*) a politikai cselekvést különböző szempontokból, többek között a politikai cselekvők, azok szerveződési formái, interakciói, hálózatai és viselkedése szempontjából vizsgálja. Az alapvető kérdés az, hogy mit, miért tesznek a politikai cselekvők és ezzel milyen hatást kívánnak elérni. A politikai aktorok között megkülönböztet egyéni és komplex (többszereplős) cselekvőket. Utóbbiak lehetnek heterogén,

laza kapcsolatokkal bíró (kollektív), vagy homogén, cselekvési egységet képező és egységes irányítás alatt álló (korporatív) csoportok. Antje Schnoor egyháztörténeti kutatásaiban a katolikus egyház politikai szerepvállalásának értelmezéséhez hívta segítségül a politikatudomány e megközelítésmódját. A módszer különösen eredményesnek bizonyult, elsősorban azért, hogy az egységes szellemiségű és központi irányítással (valamint hierarchiával) bíró, e tekintetben tehát korporatív (komplex) aktor tagjainak (például katolikus társadalmi szervezetek, szerzetesrendek, püspökök) viselkedését elemezve rámutatott ezek heterogenitására. Vagyis egy szervezeti felépítése és szellemisége tekintetében korporatív aktor viselkedése tekintetében lehet kollektív is. Ezt az „intézményi heterogenitás” fogalmával magyarázza, ami alatt a komplex cselekvő egyes tagjainak eltérő intencionalitását, kommunikációs stratégiáit, hatalmi potenciálját, cselekvési lehetőségeit, társadalmi kapcsolatait, habitusát, képességeit, stb. érti. Az elemzés fontos eredménye annak kimutatása, hogy ez a heterogenitás (az eltérő viselkedések) az egyes tagok autoritását kölcsönösen erősíti, a komplex politikai aktor lehetőségeit, mozgásterét pedig növeli.⁴³ Ez az értelmezési keret közelebb vihet a Gömbös-kormány és a Nemzeti Egység Pártja „viselkedésének” megértéséhez is. Az egységes szellemiség és a központi irányítás mellett hasonló „intézményi heterogenitást” – és az ezt kihasználó „munkamegosztást” – fedezhetünk fel a kormánytagok, Gömbös és Hóman, valamint a pártban a vezér, a pártfőtitkár és a propagandasztály vezetője között.

⁴³ Antje SCHNOOR, *Gehorchen und Gestalten. Jesuiten zwischen Demokratie und Diktatur in Chile (1962–1983)*, Campus, Frankfurt am Main, 2016. A modellt a magyar egyháztörténet-írásban ismertette és alkalmazta BÁNKUTI Gábor, *Engedelmeskedni és alkotni. A chilei jezsuiták és a politika Frei, Allende és Pinochet kormánzata idején. Recenzió*, Klio 2016/1., 86–92; Uő., *Intézményi heterogenitás és cselekvési környezet. A katolikus egyház szerepei 1956-ban = Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években*, I., szerk. HORVÁTH Gergely Krisztián, MTA BTK – NEB, Budapest, 2018, 539–554.